

SAKMIŲ TRADICIJA IR INDIVIDUALUS PASAKOTOJO REPERTUARAS

LINA BŪGIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – duomenys, autorės užfiksuoti renkant tautosaką 1988 m. Trakų rajono Dusmenų apylinkėje bei 1993 m. Anykščių rajono Viešintų apylinkėje.

Darbo tikslas – panagrinėti, kas būdinga sakmių sekėjams, kaip formuojasi individualus pasakotojų repertuaras, koks jų santykis su žodine tradicija bei statusas bendruomenėje. Pasitelkus teorinę užsienio folkloristų paskelbtą literatūrą ir jų atliktos analizės rezultatus, gilinamasi ir į konkrečios pasakojimo situacijos niuansus bei mėginama įvertinti sakmių sekėjo, kaip žodinės tradicijos puoselėtojo, savitumą.

Tyrimo metodai – interpretacinis ir atlikimo analizė.

Žodžiai raktai: sakmė, atlikimas, tradicija, individualus repertuaras, atmintis, įsiminimas, liaudies pasakotojas.

Liaudies pasakotojas kaip mokslininkų dėmesio objektas

Apie mitologinių sakmių sekėjus problemiška kalbėti pirmiausia todėl, kad iš pirmo žvilgsnio jie tartum niekuo neišsiskiria. Taikliu Lindos Dégh pastebėjimu, sakmių atlikėjai tarsi iš viso nėra egzistuoja¹ – bent jau kaip kuo nors ypatingi mokslinio domėjimosi objektai. Praktiškai sakmes gali pasakoti kiekvienas žmogus, mokantis kalbėti, nes tam nereikia beveik jokių išskirtinių gebėjimų: nei išraiškingo balso ir muzikinės klausos, kaip dainininkams, nei kūno plastikos ir ritmo pojūčio, kaip šokėjams, nei galų gale ypatingos atminties, kaip pasakų sekėjams, nes sakmės dažniausiai būna gerokai trumpesnės, pavyzdžiui, už išplėtotas stebuklines pasakas su gausybe siužeto vingių. Sakmės centre dažniausiai tebūna vienas išgyvenimas, kokia nors nepaprasta patirtis, interpretuojama kaip susidūrimas su antgamtinė sfera, tad sakmę gali sudaryti ir vos keli sakiniai. Svarbu ne tai, kaip pasakojama, o tai, ką norima pasakyti². Bet kodėl tada ne visi žmonės linkę pasakoti sakmes, kodėl kartais net iš talentingų, gerai liaudies tradiciją išmanančių ir ją perteikti gebančių pateikėjų sakmių jokiais būdais neišpeši; pagaliau jei kokią siužeto santrauką jie ir pasako, tai tarsi vien tam, kad pamoralizuotų ir pasamprotautų, neva štai kokiomis

„nesąmonėmis“ kadaise žmonės tikėjo, o jie patys tai tikrai nebetikė, nes visa tai tesą kvailystės ir tamsuolių prasimanymai.

Vis dėlto, kaip rodo patirtis, bent po keletą sakmių siužetų, vienaip ar kitaip interpretuojamų, dažniausiai žino ar yra girdėjęs kone kiekvienas žmogus. Esminis dalykas – kaip tai yra pateikiama, kur ir kokia proga prisimenama ir kaip traktuojama. O šie parametrai sakmių atveju yra itin nepastovūs, lengvai kintantys, todėl atrodo, jog sakmė – ypač nuo pasakotojo asmenybės priklausomas žanras. Taigi išeitų, jog sakmės atlikėjas – labai svarbus žmogus, nors iš pažiūros jis, kaip minėta, gal ir niekuo ypatinga nepasižymi. Sakmėms, ko gero, gal net labiau nei kitiems tautosakos žanrams, tinka teiginys, jog jų pateikėjas sykiu yra ir bendraautoris, – jeigu ne pats autorius, kaip memoratų atveju.

Greičiausiai teigus buvo garsusis sakmių tyrėjas Carlas Hermanas Tillhagenas, mėgdavęs pabrėžti, jog tradicinės kultūros interpretatoriai neretai pamirštą patį svarbiausią savo studijų objektą – žmogų ir jo aplinką. O juk kaip tik tradicijos pateikėjas turėtų būti folkloristų dėmesio centras³.

Deja, pasak suomių mokslininkės Annikki Kaivola-Bregenh,j, pasakojamosios tautosakos (taigi ir sakmių) pateikėjai, liaudies pasakotojai, pasirodo, folkloristams esą palyginti nesenas atradimas: į jų buvimą ir svarbą dėmesys kaip reikiant atkreiptas tiktai XX a. pabaigoje, ir nuo tada aktyvus jų vaidmuo bei įtaka folkloro gyvavimui, jo sklaidai kėlęs vis didesnį mokslininkų susidomėjimą. O ligi tol, tyrinėtojų požiūriu, liaudies pasakotojas buvęs tarsi beveidė būtybė: geriausiu atveju pasakotojo vardą paminėdavę greta jo pateikto folkloro teksto, kuris vienintelis ir tedomines užrašinėtojus. Tokio ribotumo šaknų, mokslininkės teigimu, reikėtų ieškoti dar XVIII a. pabaigoje–XIX a. klestėjusiam romantizme, atkreipusiam dėmesį į liaudies poeziją. Ji laikyta kolektyvinės kūrybos vaisiumi, kuri individualūs atlikėjai tiktai perteikia, užuot aktyviai jį formavę ar kūrę. Antai „Kalevalos“ kūrėjas Elias Lönnrotas pratarėje „Kanteletar“ liaudies poeziją apibūdinęs taip: esą negalima teigti, kad ji – sukurta. Ji ne kuriama, o tiesiog atsirandanti savaime, gimstanti, užauganti ir įgyjanti pavidalą be jokių ypatingų kūrėjo pastangų. Natūralu, kad įsigalėjus tokiam požiūriui, produkto, neturinčio netgi kūrėjo, perteikėjas irgi negalėjo kelti didesnio susidomėjimo. Taigi ilgus dešimtmečius folkloro tyrėjus tedominę vien tekstai. Čia dar prisidėjęs istorinio-geografinio metodo įsigalėjimas. Visų šių veiksnių visuma ir lėmusi, kad šiandien suomių folkloristai savo archyvuose turi prikaupę gausybę tautosakos tekstų, bet labai stokoja informacijos apie jų autorius, atlikėjus ir gyvavimo kontekstus⁴.

Tiktai greta istorinio-geografinio ėmus rasti naujiems metodams, buvęs atkreiptas dėmesys ir į teksto autorių bei jo individualumą. Maždaug ketvirtajame XX a. dešimtmetyje pagaliau pastebėta, kad kiekvienas, net pats paprasčiausias tautosakos kūrinys turįs vieną pirminį autorių, nors ir anoniminį. Dar vėliau nustatyta, kad lyginant įvairius užrašytų tekstų variantus galima nemažai pasakyti apie šį pirminį autorių, *poeta anonymus*, tegu konkrečiai jo ir neįvardijant⁵. 1948 m. Carlas Wilhelmas von Sydowas, be kita ko, rašė, kad tradicija egzistuojanti ne kažin kur „giliai tautos dvasioje“, kad ji esanti daugialypė, ir kad kiekviena tradicijos atšaka turinti savus gynėjus bei rėmėjus⁶.

Tai kaipgi apibūdinti šį palyginti „neseną atradimą“ – liaudies pasakotoją? A. Kaivola-Bregenhj savo studijoje išskiria tokius pagrindinius tradicinės liaudies prozos (t. y. pasakojamosios tautosakos) pateikėjų bruožus⁷:

1. Pasakojimo autorius/kūrėjas ir jo pasakotojas/atlikėjas – tai ne tas pats asmuo. Autorius dažniausiai esąs anoniminis, nugrimzdęs į užmarštį ir tolesniam pasakojimo gyvavimui visiškai nebeturiš įtakos (išskyrus memoratus ir kitus asmenine patirtimi grįstus pasakojimus, kai autorius – asmuo, pats išgyvenęs pasakojamus įvykius, – dar gerai prisimenamas).

2. Liaudies pasakotojas atstovauja kolektyvinei žodinei tradicijai. Priklausymas tradicijai reiškia, kad pasakojimas pripažįstamas bendruomenės, kurioje gyvuoja. Todėl individuali patirtis dažniausiai būna pritaikoma, adaptuojama, kad atitiktų tradiciją. Vis dėlto pasakotojas nėra tradicijos vergas: jis ją pažįsta, išmano, tam tikru mastu jos paiso, bet gali šiek tiek ir nukrypti, transformodamas pasakojimą pagal auditorijos poreikius.

3. Pasakotojas nėra tik absoliučiai nesavarankiškas tradicijos „reprodukuotojas“. Jis gali aktyviai veikti visus tris pagrindinius jos perteikimo etapus – įsiminimą, išsaugojimą atmintyje ir pasakojimą, tai yra:

a) rinktis, ką jis įsimena, išmoksta arba bent jau ko nenori mokyti ir įsiminti;

b) spręsti, kiek iš to, kas išmokta, pateks į aktyvų jo repertuarą, o kiek tebus pasyviai saugoma;

c) rinktis pasakojimo varijavimo pobūdį;

d) rinktis savo repertuaro papildymo bei atnaujinimo būdus.

4. Liaudies pasakotojo pasekta istorija nėra „vienkartinis produktas“ – ilgalaikis kartojimas yra jos prigimties dalis. Tuo tradicinis pasakojimas skiriasi nuo kasdienių, buitinių istorijų, kurios čia pat pamiršamos, nebent pasirodytų besančios tokios gyvybingos, kad pereitų į nuolatinę vartoseną.

5. Pasakotojai būna labai skirtingi: gali smarkiai skirtis jų pasakojimo būdas, repertuaras, santykis su klausytojais.

Esama įvairių bandymų klasifikuoti pasakotojus. Klasika tapusiuose savo veikaluose C. W. von Sydow tradicijos perteikėjus skirstė į aktyviusius ir pasyviuosius. Pirmieji aktyviai palaiko ir perteikia tradiciją ar bent tam tikrą jos dalį, su kuria tapatinasi, o antrieji, nors neblogai ją išmano ir prireikus gali nemažai prisiminti, aktyviai jos nenaudoja⁸. Vis dėlto abi grupės atlieka svarbų vaidmenį tradicijos gyvavime: pasyvieji kontroliuoja, ar pasakotojai teisingai ją perteikia ir neiškraipo; be to, griežtos ribos tarp šių grupių nėra, ir jų sudėtis gali keistis⁹.

Anna-Leena Siikala pasakotojus skirsto dar į penkias grupes¹⁰, atsižvelgdama į jų santykį su tradicija ir repertuaro savybes bei pasirengimą pasakoti:

1) aktyvūs pasakotojai, gana nutolę nuo tradicijos (paprastai garsėjantys kaip geri ir entuziastingi pasakotojai, linkę pabrėžti fiktyvų savo pasakojimų pobūdį; jų repertuaro didžiąją dalį sudaro klausytojams pralinksminči skirti humoristiniai anekdotai bei įvairūs stereotipiniai pasakojimai, kuriuos stengiamasi pateikti kuo išmoningiau);

2) pasyvūs pasakotojai, perėmę tradiciją (jų repertuaras – liaudies tikėjimus atspindinčios mitologinės sakinės ir memoratai, suvokiami kaip pasakojimai apie

tikrus įvykius ir tapę pasakotojo savivokos bei savimonės, jo asmeninio gyvenimo dalimi);

3) aktyvūs pasakotojai, perėmę tradiciją (tarpinė grupė tarp pirmųjų dviejų; liaudies pasakojimų tradicija ir konkreti pasakojimo situacija jiems vertingos kaip savo įvaizdžio kūrimo dalis; šie žmonės paprastai išsiskiria bendruomenės pripažįstama socialine kompetencija);

4) atsitiktiniai pasakotojai, gana artimi tradicijai (garsėjantys kaip „vietos istorikai“, nes juos pirmiausia domina padavimai, sakmės bei kitokie su vietos realijomis susiję pasakojimai);

5) pasyvūs pasakotojai, besistengiantys išlaikyti atstumą nuo tradicijos (retai aptinkami; nors geba pasakoti ir neblogai išmano folklorą, bet jie nenori imtis tradicinių temų dėl su jų pasaulėžiūra susijusių priežasčių).

Taigi matome, kad liaudies pasakotojai, taip pat (o gal netgi – ypač) sakmių sekėjai, ne tiktai „egzistuoja“, bet ir pasižymi gausybe savitų bruožų, darančių juos be galo įdomiu mokslo studijų objektu. Toliau, remdamiesi tiesiogine tautosakos rinkimo patirtimi ir asmeniniais pastebėjimais, sukauptais bendraujant su talentingais, išskirtiniais sakmių pasakotojais, pabandysime detaliau aptarti bent keletą mus itin dominančių aspektų.

Pasakotojo atmintis, tekstų įsiminimo ir varijavimo ypatumai

Unikalią tautosakos pateikėjų atmintį yra pastebėję daugelis folkloristų. Gebėjimas įsiminti ir išsaugoti atmintyje gausybę tekstų neretai tiesiog glumina šiuolaikinių nuolatinio žinių srauto ar tiesiog informacinio triukšmo išvargintą žmogų. Šiuo atžvilgiu ypač stebina nepaprasta itin garbaus amžiaus pasakotojų atmintis.

Viena iš tokių neišdildomą įspūdį palikusių asmenybių – Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvos Viešintų ekspedicijoje 1993 m. aptikta 95 metų amžiaus Marė Šilinytė, gimusi netoli Svėdasų.

Tai buvo turbūt unikaliausia šioje (ir ne tik) ekspedicijoje mūsų rasta tautosakos pateikėja. Užtikome ją visai atsitiktinai, per šlapias pievas atklampoję į Starikonis (vos porą trobelių beturintį kaimelį Anykščių rajono pakraštyje), žmonių nurodymu ieškoti kitos pateikėjos, iš kurios, deja, nepavyko nieko užrašyti. O apie šią nepaprastą beveik šimto metų sulaukusią senutę nei vietos žmonės, nei apylinkės valdžia, kaip vėliau paaiškėjo, regis, net nežinojo. Ji mums buvo tikras atradimas. Iš šios neraštingos, niekad mokyklos nelankiusios močiutės per du kartus užrašėme daugiau nei pusšimtį įdomių, retų tradicinių sakmių, keletą pasakų, pasakojimų, padavimų ir įvairiausių istorijų, 42 mįsles, kurių paprašyta ji pradėjo žerti vieną po kitos, tarsi iš gausybės rago, daugybę vaizdingų posakių, patarlių, palyginimų¹¹.

Atrodė be galo keista, kad, būdama tokio garbaus amžiaus, M. Šilinytė taip puikiai viską prisimena. Klausėme, kaip tuos pasakojimus išmokusi. Sakėsi visokias sakmes ir pasakas išmokdavusi ir įsidėmėdavusi iškart, vos tik nugirdusi: „Kokių posakų pasoka, tai ir moku, ir žinau“. Sakmes greičiausiai girdėdavusi vakaraujant, kai „sueidavo trys kaimai ant rubežiaus“. Nors ir pasiskūsdama atmintimi

(„Užmirštu, negi bepasakau kaip reikia. Paviršium tiktai... Smogenos jau kouši pavirti“), iš tiesų močiutė parodė neįtikėtina šviesų protą ir atmintį. Įrašinėdami turėjome bėdos su nuolat gendančiu magnetofonu: jis kai kurių M. Šilinytės pasektų sakmių neįrašė. Po poros dienų sugrįžę paprašėme pasekti dar kartą, ir ji papasakojo viską taip pat gyvai ir vaizdingai, nieko nepraleisdama ir nesupainiodama, tik dar plačiau, daugiau detalių pridurdama.

Šitokių gerų liaudies pasakotojų atminties unikalumą yra pastebėję ir daugelis užsienio mokslininkų. Toji pati A. Kaivola-Bregenh,j rašo, jog tokių žmonių atmintis gerokai skiriasi nuo „knyginio mokymosi sugadintų“ žmonių atminties. Pasak autorės, kai kurie tyrinėtojai yra išbandę ir patikrinę dažnai liaudies pasakotojų (kaip ir mūsų minėtos pateikėjos) kartojamą teiginį, esą folkloro kūrinį jie geba įsiminti vos vienąkart išgirdę. Pasirodo, tai tiesa; tačiau įsiminimo procesas labai priklausęs nuo asmeninio tradicijos perteikėjo intereso – kas įdomu, tas ir įstringa atmintin, – ir apskritai nuo šios asmenybės visumos¹². O tai, kad, panašiai kaip minėtoji močiutė, šie žmonės skirtingu laiku užrašant geba tą pačią istoriją pakartoti kone pažodžiui, priklausą ne vien nuo fenomenalios jų atminties. Pasirodo, šiuo atveju įsiminimo ir atkartojimo procesas anaipol nesąs mechaniškas – jis yra struktūrinis ir pagrįstas racionalizacija bei tam tikromis taisyklėmis. Lingvistiniai dėsniai nulemia paviršinę teksto struktūrą; tuo tarpu informacija analizuojama ir pasakojimas formuojamas remiantis tam tikromis makrotaisyklėmis; dar esama specifinių, tik konkrečiam pasakojimui būdingų dėsnų, be to, daug kas priklausą ir nuo pasakojimo žanro: ilga ir sudėtinga pasaka iš tiesų gali būti kaskart iš naujo atkuriamą pasakojant, o gerokai trumpesnė, glaudžiai su vietos žmonėmis bei įvykiais susijusi sakmė daugelį sykių bekartojant greičiausiai bus jau išsikristalizavusi pasakotojo atmintyje. Bet tai nereiškia, kad net ir tada tekstas bus atkartojamas mechaniškai; jis tiesiog esąs pasakotojo nugludintas ir išdailintas, kad įgytų tobulą formą. Beje, esama pasakotojų, savo istorijas kiekvienąsyk pasakojančių iš esmės tais pačiais žodžiais, o esama ir tokių, kurie jas padabina vis naujais komentarais, ką nors pridėdami ar pakeisdami, ir šitaip sukurdami kaskart naują versiją¹³.

Galima pridurti, kad didelę įtaką folkloro teksto varijavimui daro ne vien pasakotojo, bet ir klausytojų, užrašinėtojų savybės. Geras pasakotojas visuomet atsižvelgs į tai, kur ir kam jis pasakoja. Močiutė Marė kartais net pertraukdavo savo pasakojimų srautą, kad išsamiai paaiškintų jaunoms iš miesto užklydusioms užrašinėtojomis tam tikras savo jaunystės dienų gyvenimo realijas, anuomet dirbtų ūkio darbų eigą, naudotų įrankių pavadinimus ir pan. „Jūs jaunos, tai gol' nežinot“, – tolydžio įterpdavo ji, ir tik įsitikinusi, kad po išsamaus jos paaiškinimo jau viską suprato, porindavo toliau. Žinoma, pasakodama net tas pačias istorijas vyresnio amžiaus klausytojams iš savo aplinkos, savo krašto, ji tokių nukrypimų tikriausiai nebūtų dariusi; antra vertus, galima tik spėlioti, kokie tąsyk būtų buvę tie jos pasakojimai, ir apskritai ar ji būtų ką nors pasakojusi. Tai dar syki patvirtina jau daugelio folkloristų pastebėtą faktą, kad patys folkloro užrašinėtojai norom nenorom labai smarkiai veikia savo surinktos tautosakos pobūdį¹⁴.

Mitinis sakmių pasaulis – integrali pasakotojo pasaulėžiūros dalis

Užvis svarbiausia ir tiesiog neįkainojama tradicinių sakmių sekėjų savybė, manytume, yra tai, kad išties puikūs pasakotojai tebėra glaudžiai susiję su mitine senųjų sakmių pasaulėžiūra: visa kas, apie ką kalbama sakmėse, yra jiems nepaprastai artima ir sava, įvykę čia pat, tiesiogiai jų pačių arba jiems artimų žmonių išgyventa. Štai minėtoji M. Šilinytė, regis, dar tebegyvena senajame mitiniame kaimo žmogaus tikėjimų pasaulyje. Užrašinėtojoms užsiminus apie kokią nors mitinę būtybę, pavyzdžiui, apie raganas arba aitvarus, senutė iškart nesustodama pažerdavo visą pluoštą sakmių apie juos: kas tai buvę, ką darydavę, kas iš jos artimųjų ar pažįstamų žmonių su tais padarais susidūręs ir t. t. Antai ji tikino, kad jos pamotės tėvas mainęs su velniu tabokinėmis, mama ir bobutė vakarodavusios su velniais, o „krikšto močia turėjo paparčio žiedą po skūru“ (tai sakydama, ištiesė ranką ir parodė plaštakos viršų) ir pan. Visi senųjų sakmių personažai jai liko ganėtinai savi ir artimi. Ką nors pasakodama, ji tolydžio pabrėždavo senųjų sakmių atspindimo anuometinės kaimo bendruomenės gyvenimo „sinkretizmą“: „Seniau tai ir vaiduokliai tai buvo, krūmuos kakuos sulindį, kur nešvįsti laukai. Seniau visa rozu buva“. Svarbiausias, jos nuomone, esąs žmonių požiūris, jų tikėjimas visomis tomis būtybėmis: „Seniau tai visokių nuotykių [būdavo todėl], kad žmonės tikėdava. O kai dabar nebėtiki, tai nieko“; „Velnius, kap jam įtiki, tai jis visa prineša, o kap neįtiki, tai nusveda kur ir pakoria“.

Įdomiai, kiek pastebėjome, šiai sakmių tradicijos puoselėtojai sekėsi asmeniame gyvenime derinti krikščionybės tiesas su archajiška liaudies pasaulėžiūra. Nors akivaizdu, kad pastaroji jai visą laiką buvo nepaprastai artima ir, tiesą sakant, sudarė dvasinio jos gyvenimo pamatą ar bent svarbią jo dalį, siejančią šią ilgaamžę senolę su iš šio pasaulio jau pasitraukusiais jos artimaisiais („Mano jau amžiaus ne vieno nebėr. Jau ir kaulaliai supuva“), pati močiutė kalbėdama dažnai minėjo Dievą ir netgi savąjį ilgaamžiškumą buvo linkusi aiškinti tvirtu tikėjimu ir Dievo valia: „Aš meldžiuos. Aš tikiu, kad Dievas yr ir Dievas man' myli. <...> Su Dieva padėjimu visur išeisi“; „Ir dar gyvensiu, kol man' Dievas laikis“. Nors pabrėžė esanti neraštinga, net maldaknygės nepaskaitanti, bet sakėsi mokanti melstis iš atminties („Aš durna buvau – nei skaityt, nei rašyt nemokėjau. Tik kų poterių išmokė močiakėlė“). Malda, darbštumas ir giedras požiūris į gyvenimą, meilė žmonėms bei visokiems gyviams padarams ir sudarė savotišką šios moters gyvenimo filosofiją, jos pačios įsitikinimu, padedančią jai neprarasti tvirtybės bei saugančią nuo pavojų ir negandų. „Aš velniui tai netikiu, Dievui tai tikiu“, – rado reikalą pridurti, paporinusi keletą sakmių apie velnius. Ir prisipažino velnių bei vaiduoklių bijojusi. „O jūs nebijat velnių? Aš jum primeluosiu, primeluosiu, tai jum ir vaidinsis...“ – gudriai šypsodamasi paklausė paskui. Ir čia pat pridūrė: „Nemeluojau, teisybę sakau“.

Labai panašią frazę kiek anksčiau yra tekę išgirsti iš kito, ne mažiau įdomaus pasakotojo, sutikto 1988 m. Trakų rajono Dusmenų apylinkėje, Rapolo Budrevičiaus, aklo 90 metų amžiaus senuko. Jį, užsukę rinkti tautosakas, tiesiogine prasme ištraukėme iš užkrosnio, ir per vakarą jis mums įtaigiai, vaizdingai, gražia senoviška dzūkų tarpe pasekė 14 ilgų mitinių sakmių, daugiausia apie velnius ir

vaidenimąsi¹⁵. Bent trijų šio pasakotojo pasektų istorijų veiksmas sukosi apie netoli jo namų esančią daubą, kur jį patį ir kaimynus, pasak jo, velnias nuolat vedžiojęs, klaidindavęs. Pora pažįstamų toje vietoje visą naktį praleidę, niekaip negalėdami rasti kelio. Užtat žmonės ir saką: „Neik, sako, pro Budrevičių, ba, sako, tavi velniai kaip nukiš vėl ton klonin, tai tu ti ir galų gausi“.

Atsisveikindamas su mumis, užrašinėtojais, senukas kuo rimčiausiai perspėjo, kad tik „pro tų duobi“ neitume. Visos tos sakmių būtybės jam rodėsi tiek realios, kad tas tikėjimas, ta įtaiga besiklausant nejučiomis persidavė ir tarsi racionaliai mąstančiam miestiečiui... „Yr kas tai, ciktai mes nematom“, – apie visokias dvasias tvirtino senukas.

Socialinis pasakotojo statusas ir aplinkinių įtaka sakmių gyvavimui

Akivaizdu, kad R. Budrevičius, priešingai nei niekad jokio turto neturėjusi ir anksti našlaite likusi padienė samdinė M. Šilinytė, kaimo bendruomenėje bus buvęs labai gerbiamas ir įtakingas žmogus: ūkininkas, daug matęs ir patyręs gyvenime, raštingas, žodžiu, aukšto socialinio statuso asmuo. Matyt, ir pasakoti mėgdavęs, ir dėmesio nestokodavęs; ko gero, pagal minėtą C. W. von Sydow klasifikaciją būtų priskirtinas aktyviesiems pasakotojams. Deja, kaip ir daugelis senų, nukaršusių žmonių (šis pateikėjas senatvėje dar ir apako), jis prarado ankstesnį statusą ir įtaką bendruomenėje¹⁶: niekam nebebuvo įdomu klausytis jo porinamų istorijų, tad senukas buvo priverstas tapti pasyvia sakmių tradicijos saugykla, iš kurios tik atsitiktinai užklydę tautosakos rinkėjai dar spėjo šį tą pasisemti.

Aplinkinių įtaka ir požiūris į sakmių įvykius bei į visokiais vaiduokliais, vaikščiojančiais numirėliais ir dvasiomis tikinčius žmones itin išryškėjo bendraujant su dar viena, taip pat Viešintų ekspedicijoje sutikta pateikėja Aldona Janina Sokienė-Glemžaitė iš Rozalimo kaimo Anykščių rajone. Ši moteris gerokai jaunesnė nei minėtieji pasakotojai – tuo metu jai buvo 62 metai. Iš pradžių ji neišsidavė žinanti istorijų apie vaidenimąsi. Tik kai iš jos užrašėme keletą dainų, porą per vargą vos prisimintų pasakų fragmentų, ji įsidrąsino prabilti apie tai, kas ją iš tiesų domino – visokius savo bei pažįstamų žmonių susidūrimus su anapusybe. Moteris iš pradžių nedrąsiai, aiškiai baimindamasi būti išjuokta iš miesto atvykusių „mokytų“ užrašinėtojų, o paskui, matydama, kad ne tik nesišaipome, bet netgi domimės ir klausinėjame daugiau, vis drąsiau ėmė pasakoti sakmes ir memoratus apie vaidenimąsi bei visokius keistus nutikimus. Štai čia ir atsiskleidė tikrasis pateikėjos „interesas“! Žibančiomis akimis ji neraginama bėrė pasakojimus apie naktį ar per sapną pasirodančias mirusiųjų vėles, po namus slankiojančius vaiduoklius, sloginimą, baldymąsi, keistus balsus, regėjimus ir t. t. Iš jos užrašėme 13 sakmių (daugiausia gana asmeniškais prisiminimais pagrįstų memoratų)¹⁷. Šios pateikėjos požiūris į sakmių veikėjus bei įvykius jau kiek kitoks: matyti, kad įvairūs atgamtiniai reiškiniai ją nepaprastai domina ir traukia, bet kalbėti apie juos jai atrodo tarytum užgintas, draudžiamas ar pavojingas dalykas. Galima tik spėti, kiek sykių apie tai prabilus jai yra tekę būti apjuoktai ar iškvailintai kitų, neva racionaliau mąstančių bendruomenės narių. Vis dėlto iš kelių frazių atsiskleidė

jos artimumas atngamtiniam sakmių pasauliui. Paklausta, ar nebuvę baisu gyventi name, kuriame vaidenęsi, moteris atsakė, kad ji nieko nebijojusi, ir ironiškai pridūrė: „Aš tik savo vyro bijojau...“

Išvados

Taigi teko įsitikinti, kad geras sakmių sekėjas vis dėlto yra ypatingas žmogus: jis turi būti labai artimas sakmių pasauliui, jautriai reaguoti į visokias galimas anapusybės apraiškas ir jas atpažinti, sakytume, tiesiog pastebėti, kad vienoks ar kitoks reiškinytis yra kuo nors nepaprastas, ypatingas, ir susieti jį su tradicija. Tai, apie ką kalbama sakmėse, šiam žmogui turi būti pirmiausia įdomu, kad įsirežtų atmintyje ir ten išliktų, o paskui, progai pasitaikius, būtų atkurta ir papasakota. Žinoma, svarbu ir kalbinė raiška, pasakojimo stilius, gyvumas, įtaigumas, bet sakmių atveju, ko gero, tai jau antraeiliai dalykai. Svarbiausia, kad žmogus norėtų ir turėtų ką pasakoti, o jei dar paaiškėja, kad geba pasekti sakmę įtaigiai ir vaizdingai, – tada jis yra tikras lobis užrašinėtoji.

¹ Linda Dégh. What kind of people tell legends? – *Studia Fennica Folkloristica*, I: Folklore Processed: in Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday 6th March 1992. Ed. by Reimund Kvideland et al. Helsinki, 1992, p. 104.

² Plg. ten pat, p. 112.

³ Žr.: *Juha Pentikäinen*. The Structure and the Function of Legend. – *Studia Fennica*, 33: Studies in Oral Narrative. Ed. by Anna-Leena Siikala. Helsinki, 1989, p. 176.

⁴ *Annikki Kaivola-Bregenhøj*. Folklore Narrators. – *Studia Fennica*, 33: Studies in Oral Narrative. Ed. by Anna-Leena Siikala. Helsinki, 1989, p. 45.

⁵ Ten pat, p. 46.

⁶ Žr.: *C. W. von Sydow*. Selected Papers on Folklore. Copenhagen, 1948, p. 12.

⁷ *A. Kaivola-Bregenhøj*. Min. veik., p. 46–50.

⁸ *C. W. von Sydow*. Min. veik., p. 13–15.

⁹ *A. Kaivola-Bregenhøj*. Min. veik., p. 50.

¹⁰ *Anna-Leena Siikala*. Interpreting Oral Narrative. – *FF Communications*, 245. Helsinki, 1990, p. 202–214; dar žr.: *Marjatta Jauhiainen*. The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates. – *FF Communications*, 267. Helsinki, 1998, p. 22–23.

¹¹ Iš M. Šilinytės užrašyta tautosaka saugoma LTR 7294.

¹² *A. Kaivola-Bregenhøj*. Min. veik., p. 47.

¹³ Ten pat, p. 49. Daugiau apie folkloro tekstų įsiminimo ir atkartojimo procesus žr.: *Mihály Hoppál*. Folk Narrative and Memory Processes. – *Folklore on Two Continents*. Bloomington, 1980, p. 295–297.

¹⁴ Pastebėta, kad gerokai skiriasi netgi užrašinėtojų vyrų ir moterų surinktos tautosakos pobūdis. Apskritai užrašinėtojo asmenybė bei elgesys – svarbūs veiksniai, gerokai lemiantys galutinį rezultatą, o ką jau kalbėti apie tai, kad atvykėliui užrašinėtoji niekuomet nepavyks jokio pasakojamosios tautosakos kūrinio užfiksuoti absoliučiai autentiška, toje bendruomenėje gyvuojančia forma (jei tokia iš viso yra) (žr.: *A. Kaivola-Bregenhøj*. Min. veik., p. 48, 53).

¹⁵ Apie šį pateikėją trumpai jau rašyta, žr.: *Lina Balčiūtė*. Dusmenų sakmės. – Tautosakos darbai, [t.] V (XII). Vilnius, 1996, p. 59. Iš R. Budrevičiaus užrašytos sakmės saugomos rinkinyje LTR 6126.

¹⁶ Žr.: *A. Kaivola-Bregenhøj*. Min. veik., p. 50.

¹⁷ Iš A. J. Sokienės-Glemžaitės užrašyta tautosaka saugoma rinkinyje LTR 7294.

THE FOLK BELIEF LEGEND TRADITION AND THE INDIVIDUAL REPERTOIRE OF THE STORYTELLER

LINA BŪGIENĖ

Summary

The starting point for the present article consists of the seeming contradiction between views expressed by two prominent folklore researchers: an assertion by Linda Dégh (1992) that “legend tellers do not exist” in the same sense as performers of the other kinds of folklore, and Carl-Herman Tillhagen’s maintaining that it was the tradition bearer that folklorists should concentrate on (1961). The purpose of the investigation was finding out, what was there special about the folk legend tellers and their repertoire, i.e., what was their relation to the oral tradition of the community and their social status, how did they decide what to tell and by what means did they memorize their stories, whether they themselves believed in things they told, etc. In order to comprehend these issues, both studies of oral narrative and the narrators by the established Finnish folklore scholars, like Anna-Leena Siikala, Annikki Kaivola-Bregenh, j and others, as well as personal fieldwork experience of the author and observations made while collecting folklore in eastern and southern Lithuania were relied upon. Having met and interviewed quite a few interesting storytellers, it seemed plausible to conclude that the main features of the good legend tellers included their personal quest for the legends, their active interest in the supernatural, as well as their special capacity to memorize and willingness to reproduce the stories they had heard. In most cases, the use of the narrative, linguistic and performance devices proved to be of the secondary importance, as indeed it was “the message that shaped the story”, to use an expression by Linda Dégh, and the active personal involvement of both the teller and the listener in the narrative event.

Gauta 2005-02-18